

1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε το 384 π.Χ. στα Στάγिरα της Μακεδονίας.¹ Από το 367 έως το 347 διετέλεσε –αρχικά ως σπουδαστής, στη συνέχεια ως διδάσκων– μέλος της πλατωνικής Ακαδημίας των Αθηνών. Πιθανόν εκείνη την περίοδο συνέγραψε δικά του έργα, που εκκινούσαν βέβαια από τον Πλάτωνα και τις διδασκαλίες της Ακαδημίας, αλλά τις μετασχημάτιζαν κατά πρωτότυπο τρόπο. Μετά τον θάνατο του Πλάτωνα, το έτος 347, εξαιτίας του αντιμακεδονικού μένους των Αθηναίων ξεκίνησαν τα λεγόμενα χρόνια των περιπλανήσεων του Αριστοτέλη, κατά τη διάρκεια των οποίων βρέθηκε μεταξύ άλλων στην Άσσο της Μυσίας, στη Λέσβο, και ως δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην αυλή του βασιλιά Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας. Το 335 επέστρεψε στην Αθήνα· στο μεταξύ ο φιλοσοφικός προσανατολισμός της πλατωνικής Ακαδημίας είχε μεταβληθεί ριζικά υπό τη διεύθυνση των διαδόχων του Πλάτωνα: του Σπευσίππου και του Ξενοκράτη. Ο Αριστοτέλης ίδρυσε δική του σχολή, το Λύκειο. Το 323 αναγκάστηκε να φύγει και πάλι από την Αθήνα· πέθανε το 322

στη Χαλκίδα. Τη διεύθυνση της σχολής του ανέλαβε αρχικά ο Θεόφραστος, φίλος και μαθητής του. Οι φιλόσοφοι του κύκλου του Αριστοτέλη και του Θεοφράστου ονομάστηκαν Περιπατητικοί. Συχνά οι θεωρίες τους χρησιμοποιούν πολύ ελεύθερα τις κατευθυντήριες αρχές του ιδρυτή της σχολής· συνεχίζοντας τα πολυσχιδή ενδιαφέροντα του Αριστοτέλη, ορισμένοι Περιπατητικοί ειδικεύτηκαν σε επιμέρους επιστημονικούς κλάδους, ιδίως εμπειρικούς και ιστορικούς.²

Καθοριστική για τον Αριστοτέλη στάθηκε φυσικά η φιλοσοφία του δασκάλου του, του Πλάτωνα. Η πιο χαρακτηριστική διδασκαλία του Πλάτωνα είναι η θεωρία των ιδεών: Εκτός από τα αισθητά, μεμονωμένα πράγματα υπάρχουν καθολικές, αιώνιες μορφές και ιδέες, που είναι προσιτές μόνο στην έλλογη σκέψη αλλά όχι στις αισθήσεις. Επειδή οι ιδέες είναι αμετάβλητες και άφθαρτες, ενσαρκώνουν –σε αντίθεση με τα μεταβλητά πράγματα του αισθητού κόσμου– το καθ’ αυτό ον, και τα πράγματα του αισθητού κόσμου γίνονται αντιληπτά μόνο επειδή μετέχουν των αιώνιων ιδεών. Ο Αριστοτέλης ακολουθεί τον δάσκαλό του στον βαθμό που δέχεται την ύπαρξη καθολικών μορφών –όπως η μορφή του ανθρώπου, του αλόγου κοκ.– προκειμένου να εξηγήσει γιατί συγκεκριμένα πράγματα –όπως μεμονωμένοι άνθρωποι και άλογα– υπάρχουν και μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα γνώσης. Τονίζει, ωστόσο, αντικρουώντας τον Πλάτωνα, ότι αυτές τις μορφές μπορούμε να τις ανακαλύψουμε μέσα στα πράγματα του αισθητού κόσμου και μόνο μέσω των αισθήσεων και της εμπειρίας, χωρίς να τις συλλαμβάνουμε (όπως υποστηρίζει ο Πλάτων) χάρη στη γνωριμία μας με τις ιδέες πριν από τη γέννησή μας.

Στα ζητήματα ηθικής, ο Αριστοτέλης απορρίπτει τη θέση του Πλάτωνα ότι η ιδέα του αγαθού αποτελεί ύψιστη επιδίωξη, αλλά επιχειρεί, όπως ο Πλάτων, να εξηγήσει τη σχέση ευδαιμονίας και αρετής με τη βοήθεια μιας θεωρίας περί ψυχής, η οποία περιγράφει την αρετή ως μια κατάσταση ψυχικής ευταξίας ή αρμονίας. Σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης

αποδίδει μεγαλύτερη αξία στον χαρακτήρα και στη συνήθεια από ό,τι στη λογική· στην πολιτική φιλοσοφία φαίνεται να ενδιαφέρεται περισσότερο για ζητήματα σχετικά με συγκεκριμένα, υπαρκτά πολιτεύματα. Ενώ ο Πλάτων αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία ως μια ενιαία επιστήμη που περιλαμβάνει όλους τους επιμέρους τομείς, ο Αριστοτέλης διευρύνει την τάση, που είχε εκδηλωθεί ήδη στην πλατωνική Ακαδημία, να εκλαμβάνονται οι επιμέρους επιστήμες ως αυτόνομοι κλάδοι. Γενικά, ο Αριστοτέλης ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο από τον Πλάτωνα για την επιμέρους επιστημονική μελέτη και για την εμπειρική έρευνα και καταβάλλει μεγαλύτερες προσπάθειες από εκείνον προκειμένου να συμβιβάσει τις φιλοσοφικές θέσεις με τις διαισθήσεις του κοινού νου.

Δεύτερη σημαντική προϋπόθεση της αριστοτελικής φιλοσοφίας συνιστούν οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Η πρώτη φάση της προσωκρατικής φιλοσοφίας, η μιλησιακή φυσική φιλοσοφία, καθορίζεται από το ερώτημα της υλικής πρώτης αρχής του κόσμου. Ο Παρμενίδης από την Ελέα, αντίθετα, επικρίνει τον συνήθη τρόπο πραγμάτευσης του «όντος», επειδή το αληθινό «ον» αποκλείει το «μη ον». Γι' αυτό το «ον» δεν μπορεί ούτε να έχει γεννηθεί ούτε να είναι εφήμερο ούτε να είναι διαφορετικό από το «μη ον», γιατί τότε το «ον» δεν θα ήταν «ον». Ενώ ο Ζήνων από την Ελέα, μαθητής του Παρμενίδη, επιχειρεί ως εκ τούτου να αποδείξει ότι η πολλαπλότητα και η κίνηση αποτελούν πεπλανημένες παραδοχές, οι λεγόμενοι νεότεροι φυσικοί φιλόσοφοι εμμένουν στην άποψη ότι το «ον» δεν μπορεί να γεννιέται από το «μη ον», αλλά αντικαθιστούν τον ελεατικό μονισμό με τον πλουραλισμό. Έτσι, ο Εμπεδοκλής δέχεται την ύπαρξη τεσσάρων αιώνων στοιχείων, που η ανάμειξη και ο διαχωρισμός τους μπορούν να εξηγήσουν τη δημιουργία και την εξαφάνιση των αντικειμένων. Ακόμη και η ατομική θεωρία του Δημόκριτου προϋποθέτει ότι το αληθινό «ον» δεν πρέπει να συγχέεται με το «μη ον» ούτε μπορεί να γεννιέται· στον βαθμό αυτό τα άτομα, που είναι αδιαίρετα και αιώνια, συμπε-

ριφέρονται κατά παρόμοιο τρόπο με το ελεατικό «ον», παρότι ο αριθμός τους είναι άπειρος.

Ο Αριστοτέλης επικρίνει συχνά τον υλισμό των Μιλήσιων και των νεότερων φυσικών φιλοσόφων· τους κατηγορεί ότι επιχειρούν να ερμηνεύσουν τη φύση χωρίς μορφικά και τελικά αίτια και δεν εννοούν να διακρίνουν τη νόηση από την αίσθηση. Τις δικές του διδασκαλίες σχετικά με τα υλικά στοιχεία του κόσμου και τη φυσιολογία των αισθήσεων τις αναπτύσσει σε στενή συνάφεια με φιλοσόφους όπως ο Εμπειδοκλής, ο Αναξαγόρας και ο Δημόκριτος.

Κάποιος αρχαίος κατάλογος συγγραμμάτων (Διογένης Λαέρτιος 5, 21 κ.ε.) αποδίδει στον Αριστοτέλη έναν σχεδόν απίστευτο αριθμό έργων.³ Σύμφωνα με αυτόν τον πίνακα ο Αριστοτέλης φέρεται να πραγματεύτηκε περισσότερα από 150 θέματα σε 500 περίπου βιβλία. Επομένως, από το σύνολο του έργου του δεν σώζεται περισσότερο του ενός τρίτου. Στα μη σωζόμενα έργα του ανήκουν μεταξύ άλλων και οι διάλογοι που προορίζονταν για το ευρύ κοινό. Τα σωζόμενα συγγράμματα έχουν γενικά χαρακτήρα πραγματειών (ονομάζονται *πραγματεΐαι*)· το στεγνό ύφος και η ημιτελής μορφή τους δημιούργησαν την εντύπωση ότι πρόκειται για διαγράμματα παραδόσεων. Κατά πάσα πιθανότητα, αυτή η μορφή των αριστοτελικών πραγματειών οφείλεται στο γεγονός ότι τα κείμενα υπέστησαν πολλαπλές αναθεωρήσεις, συμπληρώσεις και τροποποιήσεις. Το έργο του Αριστοτέλη –εκτός από τα θέματα που εξετάζει το ανά χείρας βιβλίο και που σχετίζονται με τη φιλοσοφία υπό τη στενή έννοια του όρου– περιλαμβάνει εργασίες σχετικά με την ιστορία της φιλοσοφίας, τη βιολογία, τη ζωολογία, τη φυσιολογία, τη μετεωρολογία, την αστρονομία, τη φυσιογνωμική, την εξηγητική του Ομήρου κοκ. Επιπλέον φαίνεται ότι συγκέντρωσε και περιέγραψε 158 πολιτειακές μορφές και κατάρτισε έναν κατάλογο νικητών στα δελφικά Πύθια.

Τα συγγράμματα του Αριστοτέλη βασίζονται στην επιχειρηματολογία, εστιάζουν στο εξεταζόμενο πρόβλημα, είναι νηφάλια και ανεπιτήδευτα. Στο έργο του, όμως, εμφιλοχωρούν επίσης

πολλές ασυνέπειες, επαναλήψεις και χάσματα. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην άποψη ότι έχει μεσολαβήσει κάποια εξέλιξη της φιλοσοφίας του, η οποία ευθύνεται για τις υποτιθέμενες αντιφάσεις. Η πιο γνωστή απόπειρα προς αυτήν την κατεύθυνση υποθέτει ότι όλα τα πρώιμα συγγράμματα του Αριστοτέλη παρουσιάζουν ιδιαίτερη εγγύτητα προς τον Πλάτωνα και ότι τα υπόλοιπα συγγράμματα, όσο πιο απομακρυσμένα φαίνονται από τη σκέψη του Πλάτωνα, τόσο οψιμότερα πρέπει να χρονολογηθούν.⁴ Ωστόσο, παρόμοιες υποθέσεις αποδεικνύονται προβληματικές: Πώς είναι δυνατόν να ξέρουμε αν η απομάκρυνση του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα ήταν συνεχής; Ο Αριστοτέλης θα μπορούσε κάλλιστα, ύστερα από μια φάση ανταρσίας, να έχει επαναπροσεγγίσει την πλατωνική φιλοσοφία. Επιπλέον, για πολλά ζητήματα της αριστοτελικής φιλοσοφίας, η σχέση του με τον Πλάτωνα παραμένει απλώς αδιάφορη. – Ασφαλώς αληθεύει ότι ο Αριστοτέλης κατά τη διάρκεια της συγγραφικής του δραστηριότητας παρουσιάζει εξέλιξη, αλλά η προσπάθεια λεπτομερούς ιχνηλάτησης αυτής της εξέλιξης είναι ανέφικτη και φιλοσοφικά ατελέσφορη. Οι ασυνέπειες στο έργο του δεν σχετίζονται μόνο με την εξέλιξη της φιλοσοφίας του, αλλά αντικατοπτρίζουν το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης στις πραγματείες του συζητά εκ νέου και υπό διαφορετικές οπτικές γωνίες τις ίδιες έννοιες και προβλήματα, χωρίς να νοιάζεται για προηγούμενες γλωσσικές διατυπώσεις. Το σωζόμενο έργο του δεν δημοσιεύτηκε ποτέ με πρόθεση να κληροδοτήσει στους μεταγενέστερους μια συνεπή διδασκαλία χωρίς κενά. Μας προσφέρει μάλλον μια εικόνα της σκέψης του συγγραφέα που δεν έπαψε ποτέ να τροποποιεί και να διευρύνει τους θεμελιώδεις στοχασμούς του.

Οι πληροφορίες για την τύχη των αριστοτελικών συγγραμμάτων μετά τον θάνατο του μαθητή του Θεόφραστου είναι εν μέρει περιπετειώδεις⁵: αναφέρουν ότι το έργο ή τουλάχιστον τα βιβλία του Αριστοτέλη ήταν χαμένα για αρκετούς αιώνες. Πάντως η πρώτη έκδοση των αριστοτελικών συγγραμμάτων πραγματοποιήθηκε από τον Ανδρόνικο τον Ρόδιο τον 1ο αιώ-

να μ.Χ. Σήμερα θεωρείται δεδομένο ότι μεμονωμένα βιβλία με θεματική συγγένεια συντέθηκαν από τον ίδιο τον Ανδρόνικο σε βιβλία όπως τα *Μετά τα φυσικά* και τα *Φυσικά*. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο ίδιος ο Ανδρόνικος επιχείρησε επεμβάσεις ή δημιούργησε ανύπαρχτες συνάψεις. Έχουμε, ωστόσο, κάθε λόγο να δυσπιστούμε απέναντι στη συγκέντρωση και την ταξινόμηση ειδικά των έργων που απαρτίζονται από πολλά βιβλία.

Γύρω στο 200 μ.Χ. έδρασε ο σημαντικότερος αριστοτελικός υπομνηματιστής της αρχαιότητας, ο Αλέξανδρος από την Αφροδισιάδα. Τον διαδέχονται μερικοί σπουδαίοι υπομνηματιστές, όπως ο Φιλόπονος, ο Αμμώνιος, ο Συμπλίκιος κ.ά., οι οποίοι, όμως, ερμηνεύουν ήδη τα αριστοτελικά έργα υπό το πρίσμα της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Έως τα μέσα του Μεσαίωνα, τα κείμενα του Αριστοτέλη διαβάζονται και σχολιάζονται κυρίως στο Βυζάντιο. Μεταφράσεις τους φτάνουν διαμέσου της Συρίας στον αραβικό κόσμο, όπου από τον 9ο έως τον 12ο αιώνα εμφανίζονται σημαντικές μεταφράσεις και υπομνήματα. Αντιθέτως, η λατινική Δύση παραμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα δέσμια των συγγραμμάτων *Περί ερμηνείας* και *Κατηγορίαι*, τα οποία μετέφρασε στα λατινικά ο Βοήθιος τον 6ο αιώνα. Το μεγαλύτερο μέρος του αριστοτελικού corpus μεταφράστηκε στα λατινικά μόλις τον 12ο και τον 13ο αιώνα. Η πρώτη τυπωμένη έκδοση του έργου του κυκλοφορεί τα έτη 1495-1498 στη Βενετία από τον Άλδο Μανούτιο. Η θεμελιώδης για τη σύγχρονη αριστοτελική έρευνα κριτική έκδοση των απάντων του πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1831 και 1837 από τον Bekker.